

TADEUSZ KAŁUŻNY

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie, Wydział Teologiczny

<https://orcid.org/0000-0002-3902-2931>

Rewizja i kodyfikacja kanonów we współczesnym prawosławiu

Revision and Codification of the Canons in Contemporary Orthodoxy

Abstract

The author of the present article aims at presenting essential aspects of the present debate on revision and codification of the canons in the Orthodox Church. The topic is explored in four parts. First, the author focuses on the problems with applying old canons in the Orthodox Church today. Next, he discusses some proposals and attempts at codifying the canons in contemporary Orthodoxy. For the third, he presents the outlooks of contemporary Orthodox theologians and canonists on the need and possibility of realization of this initiative. The last part comprises results of the author's reflection and conclusions. From the research made, it follows that the proposal for revision and codification of the Sacred Canons is not viewed by Orthodox theologians and canonists in the same way: it has its proponents and opponents. In the end, the author states that it is the Pan-Orthodox Council that would be the proper forum for elaborating a common stand on this issue.

Keywords: canon law, Sacred Canons, codification, Orthodox Church, Orthodoxy.

Abstrakt

Celem niniejszego artykułu jest prezentacja istotnych aspektów aktualnej debaty na temat rewizji i kodyfikacji kanonów w Kościele prawosławnym. Temat został rozwinięty w czterech częściach. Na początku zwrócono uwagę na problemy w stosowaniu dawnych kanonów w życiu dzisiejszego Kościoła prawosławnego. Następnie ukazano wysuwane propozycje i podejmowane we współczesnym prawosławiu próby kodyfikacji kanonów. W trzeciej zaprezentowano poglądy współczesnych teologów i kanonistów prawosławnych na temat potrzeby i możliwości realizacji tego przedsięwzięcia. W końcowej części zestawiono wyniki refleksji i sformułowano wnioski. Z przeprowadzonych badań m.in. wynika, że propozycja rewizji i kodyfikacji świętych kanonów nie jest w sposób jednolity postrzegana przez teologów i kanonistów prawosławnych. W podejściu do tej kwestii można odnotować dwa przeciwstawne stanowiska: zwolenników i przeciwników. Ostatecznie stwierdzono, że właściwym forum dla wypracowania wspólnego stanowiska w badanej sprawie jest sobór całego prawosławia.

Słowa kluczowe: prawo kanoniczne, święte kanony, kodyfikacja, Kościół prawosławny, prawosławie.

Prawosławie przypisuje duże znaczenie spuściźnie kanonicznej. Wszystkie autokefaliczne Kościoły prawosławne łączy wspólna wiara, wspólne sakramenty i wspólne zasady kanoniczne¹. W oparciu o święte kanony i postanowienia kanoniczne pierwszego tysiąclecia prawosławie stara się rozwiązywać problemy życia wewnętrznego i określać swój stosunek do świata. Jednak powodzenie tego rodzaju wysiłków pozostaje w dużym stopniu ograniczone z powodu rozbieżności poglądów na temat aktualności i mocy prawnej wielu spośród dawnych kanonów. Prowadzi to do kontrowersji w łonie prawosławia oraz trudności w wypracowaniu wspólnego stanowiska w odniesieniu do wielu kluczowych kwestii życia kościelnego. Mając na uwadze powyższe problemy, niektórzy teologowie i kanoniści prawosławni wysuwają propozycję rewizji i kodyfikacji kanonów w Kościele prawosławnym. Wobec powyższego, w niniejszym artykule zostaną przybliżone istotne aspekty aktualnej debaty na ten temat w świecie prawosławnym. Chodzi ostatecznie o odpowiedź na pytanie: Jaki jest stosunek prawosławia jako całości do propozycji rewizji i kodyfikacji kanonów w Kościele prawosławnym?

Prezentowany temat zostanie rozwinięty w czterech częściach. Na początku zwrócimy uwagę na problemy w stosowaniu dawnych kanonów w życiu dzisiejszego Kościoła prawosławnego (1). Następnie przedstawimy wysuwane propozycje i podejmowane we współczesnym prawosławiu próby kodyfikacji kanonów (2). W następnej części przybliżymy poglądy współczesnych teologów i kanonistów prawosławnych na temat potrzeby i możliwości realizacji tego przedsięwzięcia (3), a w końcowej zestawimy wyniki naszej refleksji i sformułujemy wnioski (4).

1. Stosowanie dawnych kanonów we współczesnym Kościele prawosławnym

Kościół prawosławny nie posiada wspólnego kodeksu prawa kanonicznego, jak to ma miejsce w Kościele rzymskokatolickim. Każdy lokalny Kościół prawosławny ma własne kompendium prawa kościelnego, które obejmuje „kanony” ustalone przez sobory powszechne, synody lokalne pierwszych wieków i ojców Kościoła, które obowiązują w całym prawosławiu, oraz inne ustawy i normy kościelne, odzwierciedlające lokalną charakterystykę, które mają moc obowiązującą

¹ Por. Aleksy Znosko. 1973. *Prawosławne prawo kościelne*. T. 1. Warszawa: Chrześcijańska Akademia Teologiczna, 172.

cą tylko na poziomie danego autokefalicznego Kościoła. Podczas gdy kanony może zmieniać tylko sobór powszechny (wszechprawosławny), to lokalne ustawy i przepisy kościelne mogą być swobodnie kształtowane przez odpowiednie organy ustawodawcze Kościoła lokalnego².

Kanony – z racji na ich znaczenie dla całego prawosławia oraz ich bliskość dogmatom – są często nazywane „świętymi kanonami”. W Kościele prawosławnym mają one charakter regulacyjny, ponieważ określają granice prawa. Są zastosowaniem zasad wiary i chrześcijańskiej moralności, opierającej się na wierze, do konkretnych, lokalnych i historycznych sytuacji. Równocześnie kanony w rozumieniu prawosławnym nie są zwykłymi zasadami prawnymi, lecz mają charakter soteriologiczny i terapeutyczny. Prawo kanoniczne – jak podkreślają teologowie i kanoniści prawosławni – jest prawem łaski, trwałym i bezpiecznym przewodnikiem, który prowadzi człowieka do łaski i zbawienia³.

Na Wschodzie powstały liczne kolekcje praw, obejmujące tzw. *Kanony apostołskie*⁴, kanony soborów lokalnych i powszechnych, zbiory listów kanonicznych ojców Kościoła, nomokanony promulgowane w różnych okresach. Szczególnym autorytetem w całym prawosławiu cieszy się katalog świętych kanonów, ustalony oficjalnie na Soborze Trullańskim (691–692)⁵. Do kanonów przyjętych i usankcjonowanych przez ten Sobór zostały następnie dołączone 22 kanony Soboru powszechnego w Nicei (787), 17 kanonów Soboru lokalnego w Konstantynopolu (861) i 3 kanony Soboru w Konstantynopolu (879–880)⁶. W ten sposób ukształtował się definitywnie *corpus canonicum*, cieszący się powszechnym autorytetem w prawosławiu, który stał się punktem odniesienia dla późniejszych

² Por. Dimitrios Salachas. 2010. Diritto canonico ortodosso. W *Dizionario del sapere storico-religioso del Novocento*. T. 1. Red. Alberto Melloni, 701. Bologna: Società editrice il Mulino; Grigorij Matrusov. 2017. *Kanony: pravila Cerkvi i pravila žizni. Problemy i praktika primeneniâ kanonov pervogo tysâčeletiâ v sovremennoj žizni Pravoslavnoj Cerkvi*. Moskwa: Novospasskij monastyř, 109–110; Florian Schuppe. 2006. *Die pastorale Herausforderung – Orthodoxes Leben zwischen Akribeia und Oikonomia. Theologische Grundlagen, Praxis und ökumenische Perspektiven*, Würzburg: Augustinus-Verlag bei Echter, 144–145.

³ Por. Maximos Aghiorgoussis. 1999. Wiara Kościoła. W *Prawosławie. Światło wiary i źrół doświadczenia*. Red. Krzysztof Leśniewski, Jadwiga Leśniewska, 33. Lublin: Prawosławna Diecezja Lubelsko-Chełmska; Panajotis Bumis. 2021. *Nepogrešimost' pravoslaviâ*. Moskwa: Greko-latiński kabinet Ŭ.A. Šičalina, 43; Dimitrios Salachas. 1991. „Il Codice delle chiese orientali”. *Il Regno – attualità* 36 (2): 51.

⁴ Jest to zbiór 85 kanonów o charakterze prawnym, moralnym i liturgicznym, zaczerpniętych częściowo z *Konstytucji apostołskich*, a częściowo z synodów pierwszych czterech wieków, zwłaszcza z postanowień Synodów w Antiochii (341) i Laodycei (342–381). Por. Znosko. 1973. *Prawosławne prawo kościelne*. T. 1, 37–38.

⁵ Por. Sobór Trullański. 2000. *Kanony*. W *Kanony Kościoła prawosławnego*. Red. Aleksy Znosko, 65–107. Hajnówka: Wydawnictwo „Bratczyk”. Sobór Trullański, nazywany też Soborem Piąto-Szóstym, na Wschodzie traktowany jest jako kontynuacja (uzupełnienie) V i VI Soboru powszechnego (553 i 680). W prawosławiu przypisuje się decyzjom tego Soboru charakter powszechny. Por. Salachas. 2010. *Diritto canonico ortodosso*, 705.

⁶ Por. Basilio Petrà. 2005. *La penitenza nelle Chiese ortodosse* (Appendice: Sui Sacri Canonii dell'Ortodossia e sulla loro autorità). Bologna: Edizioni Dehoniana Bologna, 124.

zbiorów kanonów⁷. W prawosławiu greckim duże znaczenie ma zredagowany przez mnichów Nikodema Hagiorytę i Agapiosa *Pedalion* (1800)⁸, natomiast w obszarze prawosławia słowiańskiego – *Kormcaja kniga* (1650)⁹, jak również opublikowana w 1839 r. *Kniga prawil*¹⁰, która praktycznie stała się głównym zbiorem kanonów w Cerkwi rosyjskiej¹¹.

Wszystkie te dzieła są zbiorami prawa kanonicznego w pierwotnym znaczeniu tego słowa, tj. prawo jest w nich uporządkowane najczęściej w kluczu historycznym i w zasadzie nie stanowią one konsekwentnej systematyzacji według kryterium treściowego. Jeśli więc ktoś chce poznać obowiązujące kanony w określonej tematyce, to w zbiorach tych nie znajdzie odpowiedniego rozdziału, który je zawiera. Pewną pomoc może tu stanowić indeks, zamieszczony w nowszych wydaniach tych zbiorów, odsyłający bezpośrednio do różnych kanonów, które należy potem rozważyć w ich wzajemnym stosunku i ocenić ich odniesienie do konkretnego przypadku. W tym celu należy odwołać się do dzieł znaczących interpretatorów i kanonistów¹².

Jeśli dokładniej przyjrzeć się treści kanonów zawartych w tych zbiorach, to przekonamy się, że na przestrzeni wieków wiele spośród nich, choć nadal uważane są za obowiązujące, praktycznie wyszło z użycia. Niektóre kanony są niejasne, powtarzające się, nawet sprzeczne ze sobą¹³. Inne wskutek

⁷ Wśród wczesnych tego rodzaju zbiorów na uwagę zasługują: *Nomokanon w 50 tytułach* z drugiej połowy VI w., którego trzon przypisuje się patriarche Janowi III Scholastykowi, *Nomokanon w 14 tytułach*, przypisywany patriarche Konstantynopola Sergiuszowi, i *Syntagma* patriarchy Focjusza z 833 r. Por. Znosko. 1973. *Prawosławne prawo kościelne*. T. 1, 62–63.

⁸ Przekład ang.: Agapios (Hieromonk), Nicodemus (Monk). 1957. *The Rudder (Pedalion) of the Metaphorical Ship of the one Holy Catholic and Apostolic Church of the Orthodox Christians the Sacred and Divine canons (...)*. Tłum. Denver Cummings. Chicago: The Orthodox Christian Educational Society.

⁹ *Księga kormcza* (ros. *Kormčaa kniga*) jest zbiorem przepisów prawa kościelnego i świeckiego. Nazwa jej stanowi słowiański odpowiednik greckiego słowa „nomokanon” (*nomos* – prawo państwowe, *kanones* – prawo kościelne). Więcej na ten temat zob. Znosko. 1973. *Prawosławne prawo kościelne*. T. 1, 77–85; Ivan Žužek. 1964. *Kormčaja Kniga. Studies on the Chief Code of Russian Canon Law*. Roma: Pontificium Institutum Orientalium Studiorum.

¹⁰ *Księga kanonów* (ros. *Kniga pravil*) zawiera wyłącznie kanony zaczerpnięte z *Nomokanonu w 14 tytułach*, bez bizantyjskich statutów cesarskich wydanych w kwestiach kościelnych. Por. 1992. *Kniga pravil svjatyh apostolov, svjatyh soborov vselenskikh i pomestnyh, i svjatyh otec*. Moskwa: „Russkij Hronograf”.

¹¹ Por. Salachas. 2010. *Diritto canonico ortodosso*, 704–706. Zgodnie z Księgą reguł prawo kanoniczne obowiązujące cały Kościół prawosławny obejmuje łącznie 783 kanony. Por. Znosko. 1973. *Prawosławne prawo kościelne*. T. 1, 16.

¹² Por. Schuppe. 2006. *Die pastorale Herausforderung – Orthodoxes Leben zwischen Akribeia und Oikonomia*, 152. Za najważniejszych komentatorów kanonów uznaje się w prawosławiu trzech kanonistów: Aleksęgo Aristenę, Jana Zonarasa i Teodora Balsamona. Por. Znosko. 1973. *Prawosławne prawo kościelne*. T. 1, 70–73.

¹³ Np. 67. kanon apostołski zobowiązuje mężczyznę dokonującego na pannie gwałtu do jej poślubienia, natomiast 26. kanon św. Bazylego poucza, że nierząd nie jest małżeństwem, ani nawet nie stanowi wstępu do małżeństwa i dlatego najlepszym rozwiązaniem jest „rozłączenie żyjących w nierządzie”.

zmian w życiu społecznym utraciły swą aktualność, stały się zbędne i anachroniczne¹⁴. Gdyby dzisiaj stosować niektóre starożytne kanony dotyczące schizmatyków i heretyków, to przekreślałyby wszelki aktywny udział Kościołów prawosławnych w ruchu ekumenicznym¹⁵. Inne zaś nie pasują do realiów współczesnego życia i z tego powodu pozostają martwe w swym zastosowaniu¹⁶. W starożytnych kanonach trudno też szukać bezpośredniej odpowiedzi na niektóre pytania i problemy Kościoła we współczesnym świecie¹⁷.

Wszystko to rodzi poważne trudności w ocenie, które z dawnych kanonów zachowują swoją moc prawną, a które już się zdeaktualizowały. W takim przypadku pewną pomoc może stanowić praktyka kościelna, a w określonych przypadkach odwołanie się do zasady *oikonomii* kościelnej. Nie rozwiązuje to jednak do końca problemu, ponieważ praktyka Kościoła prawosławnego również nie zawsze jest jednolita. W prawosławiu istnieją też znaczne różnice w sposobie aplikacji zasady *oikonomii*¹⁸.

¹⁴ Przykładowo: Jakie znaczenie ma jeszcze dziś 82. kanon apostołowski, który zabrania wyświęcania służących (niewolników) bez zgody ich panów? Podobnie kanon 11. Soboru Trullańskiego, który pod karą ekskomunikacji zabrania przyjmowania od Żydów lekarstwa albo nawiązywania z nimi jakichkolwiek przyjaznych kontaktów. Albo: Jak traktować dziś 54. kanon apostołowski, który głosi, że ktokolwiek spośród kleru zostanie dostrzeżony przy posiłku w karczmie (z wyjątkiem przypadku, gdy jest w podróży), niech zostanie pozbawiony urzędu? Podobne stanowisko w tej sprawie prezentują kanony: 9. Soboru Trullańskiego i 24. Soboru lokalnego w Laodycei.

¹⁵ Przykładowo: kanon 8. Soboru w Laodycei głosi, że nie należy „heretykom”, trwającym w herezji, wchodzić do domu Bożego. Kanon 33. tego Soboru zabrania modlić się z „heretykiem” lub „odszczepeńcem”. Natomiast w 65. kanonie apostołskim stwierdza się, że jeśli jakiś duchowny lub świecki wejdzie do synagogi Żydów lub do świątyni heretyków, aby się modlić, zostanie złożony z urzędu i wyłączony. Warto zauważyć, że według *Nomokanonu w 14 tytułach* (XII, 2) „heretykiem” jest każdy, kto nie jest prawosławnym. Por. Aleksy Znosko. 1975. *Prawosławne prawo kościelne*. T. 2. Warszawa: Chrześcijańska Akademia Teologiczna, 145.

¹⁶ Tak np. kanon 17. Soboru lokalnego w Gangrze nie zezwala niewiastom na farbowanie i obcinanie włosów. Kanon 65. Soboru lokalnego w Elwirze zakazuje palenia w dzień świąt na cmentarzu, aby nie niepokoić duchów świętych. Zgodnie z kanonem ten, kto się nie dostosuje do tych zaleceń, ma być odsunięty od wspólnoty Kościoła. Z kolei kanon 67. tegoż Soboru zabrania, by wierna lub katechumenka miała mężczyznę długowłosego lub fryzjera. Kobieta, która tak czyni, ma być odsunięta od Komunii. Niektóre przykłady rozbieżności między konkretnymi kanonami a praktyką kościelną przywołuje w swojej monografii ks. Grigorij Matrusow. Por. Matrusov. 2017. *Kanony: pravila Cerkvi i pravila žizni*, 129–137, 157–158.

¹⁷ Por. Nicholas Afanasiev. 1967. „The Canons of the Church. Changeable or Unchangeable?”. St. Vladimir’s Seminary Quarterly 11 (2): 62; Bartholomew Archondonis. 1973. „A Common Code for the Orthodox Churches”. Kanon 1: 48; Znosko. 1975. *Prawosławne prawo kościelne*. T. 2, 145; Jerzy Klinger. 1983. *O istocie prawosławia. Wybór pism*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 471–474; Matrusov. 2017. *Kanony: pravila Cerkvi i pravila žizni*, 110–111, 118; Nikolaj Spasaj. 2020. „Kanony: mežudu sakral’nym i dejstvušim pravom”. Praksis 1 (3): 248. Do nowych kwestii, na które nie znajdziemy bezpośredniej odpowiedzi w starożytnych kanonach, można chociażby zaliczyć: zapłodnienie *in vitro*, zmianę płci, klonowanie, homoseksualizm, małżeństwa tej samej płci, eutanazję. W odniesieniu do tych kwestii natury etycznej lokalne Kościoły prawosławne wypracowały własne stanowisko w oparciu o Pismo Święte, istniejące kanony i tradycję patrystyczną. Por. Jakub Kostiućzuk. 2016. „Kwestia niezmienności spuścizny kanonicznej Kościoła w kontekście współczesnych wyzwań”. *Studia Oecumenica* 16: 454–455.

¹⁸ Por. Afanasiev. 1967. „The Canons of the Church. Changeable or Unchangeable?”, 62; Znosko. 1975. *Prawosławne prawo kościelne*. T. 2, 145; Klinger. 1983. *O istocie prawosławia*, 471–474; Kostiućzuk. 2016. „Kwestia niezmienności spuścizny kanonicznej Kościoła w kontek-

Ten stan prawa kanonicznego w Kościele prawosławnym – jak zauważają teologowie i kanoniści prawosławni – prowadzi do rozdzwieniu nie tylko wśród wiernych świeckich, ale także wśród duchownych. Chociaż bowiem do kanonów odwołują się wszyscy, zarówno konserwatyści, jak i liberałowie, zwolennicy ekumenizmu i jego przeciwnicy – pisze John Meyendorff – to jednak każda grupa znajduje takie kanony, które zdają się uzasadniać jej stanowisko, równocześnie zarzucając innym naruszenie kanonów¹⁹. Poważne rozbieżności w interpretacji i stosowaniu kanonów ujawniły się już w XIX w. w sporach o autokefalię Kościoła bułgarskiego. Mając to na uwadze, Nikołaj Sokołow, rosyjski kanonista prawosławny, pisał, że chyba w żadnej innej dziedzinie prawa nie spotykamy tak wielkich rozbieżności, jak to ma miejsce w najważniejszych sprawach dotyczących administracji kościelnej²⁰. Taka sytuacja prawa kanonicznego niesie z sobą niebezpieczeństwo samowoli i nadużyć, na które zwracał uwagę na początku ubiegłego wieku Nikołaj Aksakow (1848–1909) – rosyjski teolog i kanonista prawosławny: „Kanonów są przechowywane na wypadek, gdy trzeba będzie postraszyć nimi niepokornego, jak stępiony miecz (...), aby – gdy przyjdzie niebezpieczeństwo – nastraszyć nim zabójcę (...), chociaż jego właściciel sam już nie potrafi władać mieczem”²¹.

Od tego czasu sytuacja w obszarze prawa kanonicznego Kościoła prawosławnego nie uległa znaczącej zmianie. Również dzisiaj wielu teologów i kanonistów prawosławnych mówi otwarcie o kryzysie prawosławnego prawa kanonicznego²². Tego rodzaju trudności uwidoczniły się w sposób wyraźny w procesie przygotowań i w trakcie obrad Soboru Kościoła prawosławnego na Krecie (2016), a w ostatnim czasie w sporze wokół ukraińskiej autokefalii. Mając to na uwadze, niektórzy z teologów i kanonistów prawosławnych wskazują na konieczność rewizji i kodyfikacji kanonów obowiązujących w Kościele prawosławnym, widząc w tym przedsięwzięciu drogę rozwiązania wielu problemów dzisiejszego prawosławia²³.

ście współczesnych wyzwań”, 454, 464; Tadeusz Kałużny. 2018. „*Oikonomia*” kościelna w teorii i praktyce prawosławia. Kraków: Wydawnictwo Księży Sercanów „Dehon”.

¹⁹ Por. John Meyendorff. 1972. „Contemporary Problems of Orthodox Canon Law”. *The Greek Orthodox Theological Review* 17 (1): 41, 44–45; Nikołaj Spasaj. 2020. „Nużna li kodifikaciâ kanonov v Pravoslavnoj Cerkvi”. *Praksis* 2 (4): 225.

²⁰ Por. Nikołaj Sokolov. 1874. *Iz lekcij po cerkovnomu pravu*. Moskwa: Universitetskaâ tipografiâ, 147; Matrusov. 2017. *Kanony: pravila Cerkvi i pravila žizni*, 143.

²¹ Nikołaj Aksakov. 1996. „Neskol’ko primečanij k kanonom”. *Cerkovnyj golog* 17: 514. Cyt. za: Elena Belâkova. 2005. *K probleme kanoničeskogo sosnaniâ* (24.05.2023). <http://www.theol.com.ru/uploaded/275-282.pdf>.

²² Por. Meyendorff. 1972. „Contemporary Problems of Orthodox Canon Law”, 41.

²³ Por. Znosko. 1975. *Prawosławne prawo kościelne*. T. 2, 145; Matrusov. 2017. *Kanony: pravila Cerkvi i pravila žizni*, 16, 149; Spasaj. 2020. „Nużna li kodifikaciâ kanonov v Pravoslavnoj Cerkvi”, 236–238.

2. Propozycje i próby kodyfikacji kanonów w XX i XXI w.

W ostatnim stuleciu w Kościele prawosławnym były wielokrotnie wysuwane propozycje i podejmowane pewne próby kodyfikacji czy systematyzacji kanonów. Tego rodzaju działania miały miejsce zarówno na poziomie wszechprawosławnym, jak i lokalnym.

Na poziomie wszechprawosławnym zagadnienie kodyfikacji kanonów było rozpatrywane w procesie przygotowań Świętego i Wielkiego Soboru Kościoła prawosławnego. Na potrzebę rozpatrzenia kwestii kodyfikacji kanonów wskazała już Konferencja Kościołów prawosławnych w klasztorze Watopedii na Górze Athos w 1930 r., włączając to zagadnienie do katalogu 16 tematów dla przyszłego soboru wszechprawosławnego²⁴. Potrzebę tę potwierdzili uczestnicy I Kongresu teologów prawosławnych, który odbył się 1936 r. w Atenach²⁵. W katalogu tematów przyjętym przez I Konferencję wszechprawosławną na Rodos w 1961 r. zagadnienie kodyfikacji kanonów zostało zamieszczone w grupie trzeciej: „Administracja i ustrój kościelny”²⁶. W nawiązaniu do katalogu tematów z Rodos (1961) Specjalna Komisja Świętego Synodu Patriarchatu Moskiewskiego pod przewodnictwem abpa Nikodema (Rotowa) opracowała w 1968 r. wstępny projekt wspólnego kodeksu prawa kanonicznego Kościoła prawosławnego, który miał być podstawą do dalszych prac w procesie przygotowań przyszłego soboru²⁷. Tak się jednak nie stało. Zgodnie z decyzją I Konferencji Przesoborowej w 1976 r. zagadnienie kodyfikacji świętych kanonów zostało wyłączone z procesu soborowych przygotowań i nie znalazło się na nowej, zweryfikowanej przez Konferencję liście tematów soborowych. W rezultacie sprawa stosowania dawnych kanonów w dzisiejszym życiu kościelnym została pozostawiona decyzji każdego z lokalnych Kościołów prawosławnych. Od tego czasu kwestia kodyfikacji kanonów Kościoła prawosławnego nie była rozpatrywana na poziomie wszechprawosławnym²⁸.

²⁴ Interesujący nas temat został sformułowany w następujący sposób: „Kodyfikacja kanonów świętych i postanowień kanonicznych w sposób umożliwiający ich przyjęcie przez sobór powszechny”. Por. Grigorij Skobej. 2002. „Межправославное сотрудничество в подготовке Святого и Великого Собора Восточной Православной Церкви”. *Cerkov' i vremja* 12 (2): 68.

²⁵ Por. Le I Congrès de Théologie Orthodoxe. 1939. Programme du Congrès. W *Procès-verbaux du Premier Congrès de Théologie Orthodoxe à Athènes, 29 novembre – 6 décembre 1936*. Wyd. Hamilcar Alivisatos, 24–29. Athènes: Pirsos.

²⁶ Por. La I Conférence Panorthodoxe de Rhodes. 1963. „Catalogue des thèmes du pro-synode projeté (1961)”. *Istina* 9 (1): 49.

²⁷ Por. Matrusov. 2017. *Kanony: pravila Cerkvi i pravila žizni*, 150. Projekt kodeksu zawiera 150 punktów (numerów). Podzielony został na dziesięć rozdziałów: 1. Kościół powszechny; 2. Kościoły lokalne; 3. Eparchie (diecezje); 4. Parafie; 5. Służba Boża i obrzędy liturgiczne; 6. Wierni Kościoła; 7. Dyscyplina kościelna; 8. Duchowieństwo; 9. Sąd kościelny; 10. Stosunek do nieprawosławnych. Por. Vladimir Sorokin. 2008. *Mitropolit Nikodim i vsepravoslavnoe edinstvo*. Sankt-Peterburg: Knâz'-Vladimirskij sobor, 117–132.

²⁸ Por. Tadeusz Kałużny. 2008. *Nowy sobór ogólnoprawosławny. Natura, historia przygotowań, tematyka*. Kraków: Wydawnictwo Księży Sercanów, 163–164, 279–280; Nikolaj Spasaj.

Obok inicjatyw o charakterze wszechprawosławnym, w omawianym okresie były podejmowane w prawosławiu pewne działania dotyczące kodyfikacji świętych kanonów także na poziomie lokalnym.

W przededniu Soboru lokalnego rosyjskiego Kościoła prawosławnego 1917–1918 r. zagadnienie kodyfikacji kanonów było rozpatrywane przez specjalną komisję do spraw przygotowania Soboru. W toku dyskusji zwrócono uwagę, że kanony nie zawsze są poprawnie rozumiane i prawidłowo stosowane w dzisiejszym Kościele prawosławnym. W związku z tym wskazano na potrzebę rewizji i systematyzacji kanonów. Prace komisji nie przyniosły jednak widocznych rezultatów i jednoznacznych propozycji rozwiązania tej sytuacji. Nie udało się też rozwiązać problemów prawosławnego prawa kanonicznego na samym Soborze lokalnym 1917–1918 r. Ze względu na krótki czas trwania Soboru, jak również z powodu rozbieżności poglądów na ten temat, kwestię kodyfikacji kanonów pozostawiono do rozpatrzenia w późniejszym czasie²⁹.

Propozycje dotyczące kodyfikacji świętych kanonów w Kościele prawosławnym pojawiły się też ze strony greckich kanonistów prawosławnych. Przykładowo: w 1965 r. Hamilcar Alivisatos (1887–1969), wybitny kanonista grecki, proponował, aby prace związane z kodyfikacją prawosławnego prawa kanonicznego podjęła Prawosławna Akademia w Atenach. Idea ta uzyskała poparcie Patriarchatu Ekumenicznego i Kościoła Prawosławnego Grecji, ale ostatecznie nie znalazła urzeczywistnienia³⁰.

Zagadnienie kodyfikacji prawa kanonicznego w prawosławiu było przedmiotem rozprawy doktorskiej (*O kodyfikacji świętych kanonów i norm kanonicznych w Kościele prawosławnym*) archimandryty Bartholomeosa Archondonisa, obecnego patriarchy ekumenicznego, obronionej w 1968 r. na Wydziale Wschodniego Prawa Kanonicznego Papieskiego Instytutu Wschodniego w Rzymie³¹. W swojej rozprawie Archondonis mówi wyraźnie o konieczności rewizji i kodyfikacji kanonów. W celu urzeczywistnienia tego postulatu patriarcha Bartłomiej proponuje następujące działania: 1) połączenie (ujednoczenie) kanonów o tej samej lub podobnej treści; 2) usunięcie kanonów, które nie znajdują dziś zastosowania z racji historycznych lub praktycznych; 3) zmodyfikowanie niektórych kanonów po linii późniejszej eklezjologii, aby Kościół mógł być żywotnie obecny we współczesnym świecie; 4) uzgodnienie przepisów kanonicznych i zarządzeń państwowych dotyczących Kościoła. Rozpatrując różne możliwe sposoby upo-

2021. „Značenje kodifikacii kanonov v Pravoslavnoj Cerkvi dlâ edinstva v pravoslavnom mire”. *Praksis* 1 (6): 87–88.

²⁹ Por. Matrusov. 2017. *Kanony: pravila Cerkvi i pravila žizni*, 20; Spasaj. 2021. „Značenje kodifikacii kanonov v Pravoslavnoj Cerkvi dlâ edinstva v pravoslavnom mire”, 87.

³⁰ Por. Archondonis. 1973. „A Common Code for the Orthodox Churches”, 47.

³¹ Rozprawa została opublikowana w języku greckim w 1970 r.

rządkowania kanonów, Archondonis proponuje przyjąć kryterium tematyczne. W związku z tym sugeruje zestawienie kanonów w trzech grupach (częściach): administracja, sakramenty i doktryna. Uważa, że pewną pomoc (wzór) w urzeczywistnieniu tego przedsięwzięcia może stanowić kodeks prawa kanonicznego Kościoła rzymskokatolickiego³².

Na potrzebę kodyfikacji prawa kanonicznego w Kościele prawosławnym wskazywał również ks. Aleksy Znosko (1912–1994) – polski teolog i kanonista prawosławny. W celu urzeczywistnienia tego przedsięwzięcia należałoby – według polskiego kanonisty – wyłonić z prawa kanonicznego odrębną gałąź „prawa międzykościelnego”. W związku z tym A. Znosko zaproponował konkretny model systematyzacji prawosławnego prawa międzykościelnego. W przedstawionym w formie szkicu modelu wyodrębnił osiem rozdziałów: 1. Pojęcie ogólne. 2. Źródła prawa międzykościelnego. 3. Kościół. 4. Wierni. 5. Terytorium. 6. Organy kościelne dla stosunków międzykościelnych. 7. Organizacje międzykościelne. 8. Sądownictwo międzykościelne³³.

W ostatnim okresie czasu gruntowną analizę problemów prawosławnego prawa kanonicznego podjął w monografii ks. Grigorij Matrusow – rosyjski kanonista prawosławny. Rozpatrując ten problem, Matrusow m.in. zauważył, że brak jednego zbioru prawa kanonicznego przyjętego przez wszystkie Kościoły prawosławne nierzadko prowadzi do nieporozumień, a nawet konfliktów w świecie prawosławnym. Kodyfikacja kanonów – zdaniem rosyjskiego kanonisty – mogłaby stać się pewnym gwarantem jednolitego podejścia przez lokalne Kościoły prawosławne do istotnych kwestii dotyczących życia kościelnego³⁴. Rosyjski kanonista uważa, że Kościół prawosławny powinien dokonać rewizji i systematyzacji kanonów w sposób analogiczny do kodyfikacji prawa kanonicznego w Kościele rzymskokatolickim. W związku z tym w końcowej części monografii autor przedstawił swoją propozycję takiej systematyzacji kanonów pierwszego tysiąclecia. W tym celu autor przyjął podwójne kryterium: praktyczne („stosowalność” kanonów) oraz tematyczne (treść kanonów). Kanony zawarte w *Księdze kanonów (Kniga prawil)* Matrusow podzielił na trzy następujące części (w których wyodrębnił tematycznie mniejsze grupy): 1) kanony, których stosowanie (ze

³² Por. Matrusov. 2017. *Kanony: pravila Cerkvi i pravila žizni*, 150–151; Spasaj. 2020. „Nužna li kodifikaciã kanonov v Pravoslavnoj Cerkvi”, 230–231; Edmund Przekop. 1977. „Problem wspólnego kodeksu prawa kanonicznego dla Kościołów prawosławnych”. *Studia Płockie* 5: 176; Heinz Ohme. 1991. „Zur Diskussion um das kanonische Recht in der neueren orthodoxen Theologie”. *Kerygma und Dogma* 3: 230–231.

³³ Por. Znosko. 1975. *Prawosławne prawo kościelne*. T. 2, 148–150. Na ten temat zob. Marek Ławreszuk, Piotr Makal. 2021. „Współczesne prawosławne prawo kościelne – problemy związane z systematyzacją i materiałami źródłowymi w języku polskim”. *Elpis* 23: 128–131; Marek Ławreszuk, Piotr Makal. 2022. „Polish view of the contemporary Orthodox Church Law – problems on the way to systematization”. *Studia Oecumenica* 22: 123–135.

³⁴ Por. Matrusov. 2017. *Kanony: pravila Cerkvi i pravila žizni*, 111.

względu na ich treść i znaczenie) jest obowiązkowe, niezależnie od okoliczności; 2) kanony, które obecnie nie są stosowane, ale wymagają zbadania co do możliwości ich stosowania; 3) kanony, które obecnie nie są używane z racji na ich nieaktualność³⁵.

3. Rewizja i kodyfikacja kanonów: „za” i „przeciw”

Teologowie i kanoniści prawosławni nie są zgodni w kwestii potrzeby i możliwości dokonania rewizji i kodyfikacji kanonów w Kościele prawosławnym. W dzisiejszym prawosławiu spotykamy zarówno zwolenników, jak i przeciwników systematyzacji prawosławnego prawa kanonicznego. W toczącej się dyskusji na ten temat obie strony starają się uzasadnić swoje poglądy.

Stanowisko „postępowe” na temat rewizji i kodyfikacji dawnych kanonów prezentują m.in. teologowie i kanoniści greccy – Hamilcar Alivisatos, Bartholomeos Archondonis, Panteleimon Rodopoulos oraz rosyjscy – Nikołaj Afanasjew, John Meyendorff, Nikołaj Sapsaj, Grigorij Matrusow, a spośród autorów serbskich – Błagota Gardasewić, rumuńskich – Valerian Șesan, polskich – Aleksy Znosko.

Przedstawiciele tego nurtu wskazują na pilną konieczność rewizji i kodyfikacji kanonów w Kościele prawosławnym. Kodyfikacja kanonów – zdaniem Hamilcara Alivisatosa – jest niezbędna, ponieważ wiele kanonów jest dziś bezużytecznych i niemożliwych do stosowania, posiada tylko wartość historyczną³⁶. Gardasewić uważa, że jak najszybsze opracowanie wspólnego kodeksu prawa kanonicznego jest konieczne dla zachowania jedności całego Kościoła prawosławnego. Zaniedbanie tej kwestii – zauważa serbski kanonista – doprowadziło do wielu kryzysów w relacjach między lokalnymi Kościołami prawosławnymi³⁷. Valerian Sesan z tych samych powodów podkreśla, że pożądane byłoby na pierw-

³⁵ Por. Matrusov. 2017. *Kanony: pravila Cerkvi i pravila žizni*, 160–362. Tematyka natury i kodyfikacji świętych kanonów znalazły wyraz także w badaniach innych teologów i kanonistów prawosławnych. Por. np. Vlasios Phidas. 1998. *Droit canon. Une perspective orthodoxe*. Chambéry (Genève): Centre Orthodoxe du Patriarcat Oecuménique; Spasaj. 2021. „Znaczenie kodifikacji kanonów v Pravoslavnoj Cerkvi dlâ edinstva v pravoslavnom mire”; Georgij Kapsanin. 2006. *Pastyrskoe sluzhenie po svâšennym kanonom*. Moskwa: Izdatel'skij dom „Svâtaâ Gora” (22.06.2023). https://azbyka.ru/otechnik/Georgij_Kapsanin/pastyrskoe-sluzhenie-po-svjashennym-kanonom/; Razvan Perșa. 2018. *Natura canoanelor și principiile de interpretare a lor în dreptul canonic ortodox al secolelor XIX–XX*. Cluj-Napoca (România): Presa Universitară Clujeană.

³⁶ Por. Hamilcar Alivisatos. 1939. Die Kodifizierung der Kanones und ihre Bedeutung. W *Procès-verbaux du Premier Congrès de Théologie Orthodoxe à Athènes, 29 novembre – 6 décembre 1936*. Wyd. Hamilcar Alivisatos, 309.

³⁷ Por. Błagota Gardaševič. 1964. „Potreba za kodifikacijom i izdavañem jednog nogog kanonskog zbornika pravoslavne crkve”. *Bogoslovlje* 8 (1–2): 8; Spasaj. 2020. „Nužna li kodifikaciâ kanonov v Pravoslavnoj Cerkvi”, 228.

szym miejscu dokonanie rewizji kanonów, gdyż sama kodyfikacja nie rozwiąże do końca problemu³⁸. Podobne stanowisko w tej sprawie zajmuje patriarcha eku-
meniczny Bartholomeos Archondonis, a także inni zwolennicy systematyzacji
prawosławnego prawa kanonicznego³⁹.

U podstaw poglądów tej grupy teologów i kanonistów prawosławnych znaj-
duje się przekonanie o historyczności Kościoła i w związku z tym przeświadcze-
nie o historycznie uwarunkowanym charakterze kanonów. A stąd wynikałoby we-
dług nich możliwość zmiany czy modyfikacji brzmienia kanonów nieaktualnych.
Odrzucając i wykluczając wszelkie samowolne uchylanie kanonów i wszelki
modernizm, zgodnie utrzymują, że sobór powszechny lub sobór wszechprawo-
sławny jest uprawniony do rewizji, zmiany, a nawet abrogacji kanonów wyda-
nych przez sobory powszechne⁴⁰.

Na temat zasadniczego problemu zmienności albo niezmienności kanonów
wypowiedział się m.in. Nikołaj Afanasjew – rosyjski teolog i kanonista prawo-
sławny. W swoich rozważaniach w sposób zdecydowany zwrócił się przeciwko
„nauce o niezmienności kanonów”⁴¹. Uporczywe podtrzymywanie nauki o nie-
zmienności dawnych kanonów rosyjski teolog postrzega jako odrzucenie twór-
czej postawy wobec dzisiejszego życia kościelnego, w którym zdecydowana
większość kanonów nie może w swoim dosłownym znaczeniu znaleźć zasto-
sowania⁴². By wyjaśnić fakt zmian w kanonach, które miały miejsce w historii,
a także konieczność wprowadzenia zmian w obecnych warunkach życia Kościo-
ła, Afanasjew wskazuje na formułę dogmatyczną Soboru Chalcedońskiego (451),
który uznał istnienie dwóch natur, Boskiej i ludzkiej, w jednej Osobie Chrystusa.
W nawiązaniu do dogmatu chrystologicznego rosyjski teolog rozróżnia w ka-
nonach elementy wieczne i czasowe. Stąd Afanasjew uważa, że należy mówić
o bosko-ludzkim charakterze prawa kanonicznego⁴³.

³⁸ Rewizję i kodyfikację kanonów rumuński kanonista uważał za jeden z najważniejszych punktów przyszłego soboru wszechprawosławnego. Por. Valerian Sesan. 1939. Revision der Kanones und anderer kirchlichen Normen, sowie deren Kodifizierung. W Procès-verbaux du Premier Congrès de Théologie Orthodoxe à Athènes, 29 novembre – 6 décembre 1936. Wyd. Hamilcar Alivisatos, 312–313. Athènes: Pyrsos; Ohme. 1991. „Zur Diskussion um das kanonische Recht in der neueren orthodoxen Theologie”, 227–228.

³⁹ Por. Ohme. 1991. „Zur Diskussion um das kanonische Recht in der neueren orthodoxen Theologie”, 230.

⁴⁰ Por. Alivisatos. 1939. Die Kodifizierung der Kanones und ihre Bedeutung, 309; Sesan. 1939. Revision der Kanones und anderer kirchlichen Normen, sowie deren Kodifizierung, 321; Ohme. 1991. „Zur Diskussion um das kanonische Recht in der neueren orthodoxen Theologie”, 228.

⁴¹ Por. Afanasiev. 1967. „The Canons of the Church. Changeable or Unchangeable?”, 65.

⁴² Por. Afanasiev. 1967. „The Canons of the Church. Changeable or Unchangeable?”, 55; Prze-
kop. 1977. „Problem wspólnego kodeksu prawa kanonicznego dla Kościołów prawosławnych”,
175.

⁴³ Por. Afanasiev. 1967. „The Canons of the Church. Changeable or Unchangeable?”, 60–62,
65–66; Ohme. 1991. „Zur Diskussion um das kanonische Recht in der neueren orthodoxen Theo-
logie”, 229, 240–241; Kostiućuk. 2016. „Kwestia niezmienności spuścizny kanonicznej Kościoła

Mając na uwadze uwarunkowany historycznie charakter kanonów, autorzy prawosławni tego nurtu dodają kolejne rozróżnienie: między kanonami dogmatycznymi a kanonami o charakterze dyscyplinarnym i administracyjnym⁴⁴. Te pierwsze są niezmiennie, ponieważ zawierają prawdy wiary i moralności. Drugie zaś nie odnoszą się bezpośrednio do prawd dogmatycznych, lecz dotyczą dyscypliny i organizacji kościelnej. Są uwarunkowane czasem, miejscem i okolicznościami życia Kościoła i dlatego nie mają takiego statusu wiążącego, jak kanony dogmatyczne. Mogą zatem być modyfikowane przez pełnię Kościoła prawosławnego, zgodnie z aktualnymi potrzebami i wyzwaniem⁴⁵. Inni zaś wyrażają pogląd o konieczności odróżnienia w kanonach tego, co istotne („istotę” lub „ducha”), od tego, co tymczasowe, zmienne („forma” historyczna)⁴⁶. W refleksji na ten temat pojawia się też propozycja rozróżnienia między kanonami „fundamentalnymi” i „niefundamentalnymi” bądź między kanonami „ogólnymi” a „szczegółowymi”. Podczas gdy te pierwsze obowiązują w całym Kościele i dotyczą fundamentalnych problemów jego organizacji i administracji, te drugie odnoszą się tylko do określonych obszarów życia Kościołów lokalnych⁴⁷.

W ten sposób teologowie i kanoniści nurtu postępowego, świadomi zróżnicowanego charakteru kanonów, uznają faktycznie pewną hierarchę w obrębie materiału kanonicznego, potrzebę rewizji prawosławnego prawa kanonicznego, a tym samym możliwość zmiany niektórych kanonów⁴⁸.

Obok podejścia postępowego, w Kościele prawosławnym spotykamy również teologów i kanonistów, którzy prezentują stanowisko konserwatywne lub ultra-

w kontekście współczesnych wyzwań”, 463–464. Nikołaj Afanasjew (podobnie jak inni teologowie prawosławni) z rezerwą odnosi się do przyjętego w Kościele rzymskokatolickim rozróżnienia między prawem Boskim (*ius divinum*) a prawem ludzkim (*ius humanum*). Faktycznie jednak proponowane przez Afanasjewa i innych autorów prawosławnych rozróżnienia w obszarze kanonów – według Grigorija Matrusowa – pozostają w dużej bliskości do rzymskokatolickiego podejścia do badanej kwestii. Por. Matrusov. 2017. *Kanony: pravila Cerkvi i pravila žizni*, 127.

⁴⁴ Por. Matrusov. 2017. *Kanony: pravila Cerkvi i pravila žizni*, 128–129; Joannis Karmiris. 1970. Abriß der dogmatischen Lehre der Orthodoxen Katholischen Kirche. W *Die Orthodoxe Kirche in griechischer Sicht*. Wyd. Panagiotis Bratsiotis, 23. Stuttgart: De Gruyter. Alivisatos nie przypisywał jednak temu rozróżnieniu dużego znaczenia. Uważał bowiem, że liczba „kanonów dogmatycznych” nie jest duża i mają one bardzo małe znaczenie praktyczne. Podaje za: Ohme. 1991. „Zur Diskussion um das kanonische Recht in der neueren orthodoxen Theologie”, 231, przypis 40.

⁴⁵ Por. Spasaj. 2020. „Kanony: među sakral’nim i dejstvušim pravom”, 251–252.

⁴⁶ Por. Kapsanin. 2006. *Pastyrskoe služenie po svšennym kanonam*, 58–60; Belàkova. 2005. *K probleme kanoničeskogo sosnanià*, 280.

⁴⁷ Zastrzeżenia w odniesieniu do kategorii kanonów „fundamentalnych” wysuwa Afanasjew. Uważa bowiem, że chociaż kanony (w odróżnieniu od dogmatów) są tymczasowe, to jednak owa czasowa perspektywa kanonów nie ogranicza ich natchnionej natury. Mają one charakter tymczasowy w tym sensie, że znajdują zastosowanie w historycznym wymiarze istnienia Kościoła. Prawda, którą wyrażają kanony – jak utrzymuje rosyjski teolog – jest bezwarunkowa i absolutna. Por. Afanasiev. 1967. „The Canons of the Church. Changeable or Unchangeable?”, 60–62; Ohme. 1991. „Zur Diskussion um das kanonische Recht in der neueren orthodoxen Theologie”, 232–233.

⁴⁸ Por. Karmiris. 1970. Abriß der dogmatischen Lehre der Orthodoxen Katholischen Kirche, 23.

konserwatywne na temat rewizji i kodyfikacji kanonów. Do przedstawicieli tego nurtu m.in. należą autorzy greccy – Panagiotis Boumis, Christos Yannaras, Vlasios Phidas oraz rosyjscy – Antoni Chrapowicki i Władisław Cypin.

Przedstawiciele tego nurtu podkreślają ścisły związek między dogmatami a kanonami, z czego wnioskuje, że kanony – podobnie jak dogmaty – są niezmiennie. Utożsamiając obie rzeczywistości, nie przyjmują zróżnicowania między kanonami i w związku z tym kwestionują możliwość zmiany kanonów lub dostosowania ich do dzisiejszej sytuacji Kościoła. Potwierdzenie dla swoich poglądów widzą w kanonie 2. Soboru Trullańskiego (692) i kanonie 1. VII Soboru powszechnego (787), które – w ich przekonaniu – zabraniają jakiegokolwiek zmiany kanonów⁴⁹. W rezultacie teologowie i kanoniści konserwatywni prezentują negatywne stanowisko w sprawie rewizji i kodyfikacji kanonów w Kościele prawosławnym⁵⁰.

Przykładowo: Panagiotis Boumis utrzymuje, że wysoki autorytet i obowiązująca moc prawna kanonów wynika z autorytetu i nieomyślności soborów powszechnych. Dla uzasadnienia tej tezy grecki kanonista wysuwa dwa argumenty. Po pierwsze, wskazuje na wspomniane powyżej kanony soborowe (kanon 2. Soboru Trullańskiego i kanon 1. VII Soboru powszechnego). Po drugie, uważa, że wszystkie kanony ustalone przez sobory ekumeniczne – podobnie jak same sobory – są nieomyślne i niezmiennie, stawiając w konsekwencji kanony na równi z orzeczeniami dogmatycznymi dotyczącymi wiary (*horoi*)⁵¹. Według niego kanony soborów powszechnych słusznie są nazywane „Bożymi kanonami” i są „Bożym prawem”⁵².

W rzeczywistości – zdaniem greckiego kanonisty – tylko kanony soborów powszechnych można nazwać kanonami we właściwym znaczeniu tego słowa. Natomiast postanowienia kanoniczne, które nie zostały potwierdzone przez sobór powszechny, lecz pochodzą tylko od synodu lokalnego lub ojców Kościoła, nie posiadają w ten sam sposób absolutnej, wiecznej mocy prawnej. Boumis przy

⁴⁹ Por. Sobór Trullański. 2000. Kanony. W *Kanony Kościoła prawosławnego*. Red. Aleksy Znosko, kan. 2, Hajnówka: Wydawnictwo „Bratczyk”; Sobór Nicejski II. 2005. Kanony. W *Dokumenty Soborów Powszechnych*. T. 1. Red. Arkadiusz Baron, Henryk Pietras, kan. 1. Kraków: Wydawnictwo WAM.

⁵⁰ Por. Ohme. 1991. „Zur Diskussion um das kanonische Recht in der neueren orthodoxen Theologie”, 236–240; Spasaj. 2020. „Kanony: między sakral’nym i dejstwušim pravom”, 247.

⁵¹ Podobne poglądy w tej kwestii prezentują Władimir Łoski i Władisław Cypin. „Kanony, regulujące życie Kościoła w jego «ziemskim wymiarze» – pisze W. Łoski – są nierozłączne z dogmatami chrześcijańskimi. Nie są to jedynie statuty prawne *sensu stricto*, a raczej dogmaty Kościoła i zastosowania jego objawionej tradycji do wszystkich praktycznych dziedzin społeczności chrześcijań”. Włodzimierz Łoski. 2007. *Teologia mistyczna Kościoła Wschodniego*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 167. Por. Władisław Cypin. 2002. Kurs cerkovnogo prava. Klin: Fond „Hristnianskaâ žizn”, 41.

⁵² W ten sposób Boumis odrzuca wszelkie rozróżnienie między kanonami dogmatycznymi a kanonami dotyczącymi administracji kościelnej. To samo dotyczy rozróżnienia między kanonami podstawowymi a nie podstawowymi czy ogólnymi a szczegółowymi.

tym odróżnia wieczną moc prawną kanonów od ich aktualnej mocy prawnej przy konkretnym zastosowaniu przez Kościół. Duszpasterska zasada *oikonomii* kościelnej – według greckiego kanonisty – jest tymczasowym zawieszeniem aktualnej mocy prawnej, ale w żadnym razie nie jest uchYLENIEM jego wiecznej mocy prawnej. Dlatego nie należy utożsamiać ze sobą tych dwóch pojęć ani ich mylić. Jeśli np. tymczasowo nie można stosować jakiegoś kanonu, to bynajmniej nie oznacza to, że w ten sposób kanon utracił swoją wieczną moc prawną i powinien być zmieniony czy zniesiony. Nie można przecież wykluczyć, że w przyszłości kanon ten odzyska aktualną moc prawną ku pożytkowi wiernych. W związku z tym Boumis nie widzi potrzeby zmiany kanonów, które nie są dziś stosowane, lub wprowadzania nowych, zgodnie ze współczesnymi potrzebami. W rezultacie Panagiotis Boumis negatywnie odnosi się do propozycji rewizji i kodyfikacji kanonów Kościoła prawosławnego⁵³.

Z kolei Christos Yannaras uważa, że niejednoznaczny, antynomiczny charakter wielu kanonów i niemożność stosowania ich w życiu dzisiejszego prawosławia są zakotwiczone w „ontologii Kościoła” i stanowią istotną cechę prawosławnego prawa kanonicznego, która w żadnym razie nie może paść ofiarą kodyfikacji. Kanony – zdaniem greckiego teologa – pozostają w radykalnej opozycji do wszelkiej wiedzy prawniczej, ponieważ prawo kanoniczne jest prawem łaski, prawem teologicznym, a nie tylko przepisem o naturze prawniczej i praktycznej. Stąd Yannaras utożsamia rewizję i kodyfikację kanonów z legalistycznym podejściem do kanonów. W ten sposób nie tylko kwestionuje konieczność wszelkiej modyfikacji materiału kanonicznego, lecz każdą taką próbę rozumie jako działanie obce prawosławiu i stanowiące wyraz zachodnich wpływów⁵⁴.

Między tymi dwoma przeciwstawnymi stanowiskami na temat kanonów i ich kodyfikacji sytuują się poglądy tych teologów i kanonistów prawosławnych, którzy zasadniczo dopuszczają możliwość zmiany niektórych kanonów, ale prezentują powściągliwe stanowisko w sprawie ujednoczonego kodeksu kanonów dla wszystkich lokalnych Kościołów prawosławnych. Uważają, że takie przedsięwzięcie byłoby trudne do urzeczywistnienia ze względu na specyficzny charakter prawosławnego prawa kościelnego. W rezultacie uważają za bardziej realne, a według niektórych – wystarczające, przeprowadzenie rewizji i kodyfikacji kanonów w poszczególnych lokalnych Kościołach prawosławnych⁵⁵.

⁵³ Por. Bumis. 2021. *Nepogrešimost' pravoslaviá*, 23–45; Ohme. 1991. „Zur Diskussion um das kanonische Recht in der neueren orthodoxen Theologie”, 241–246; Spasaj. 2020. „Kanony: među sakral'nym i dejstvušim pravom”, 246–247.

⁵⁴ Por. Christos Yannaras. 1984. *The Freedom of Morality*. New York: St. Vladimir's Seminary Press, 180–182, 188–192; Ohme. 1991. „Zur Diskussion um das kanonische Recht in der neueren orthodoxen Theologie”, 236–239.

⁵⁵ Ujednoczenie form kanonicznych – pisze Paul Evdokimov – zakładałoby normatywną „monotypiczność” Kościołów lokalnych, co jest „obce duchowi prawosławia”. Por. Paul Evdokimov.

4. Wnioski końcowe

Z przeprowadzonej analizy wynika, że prawosławie przypisuje duże znaczenie spuściźnie kanonicznej pierwszego tysiąclecia. Kościół prawosławny nie posiada jednak jednolitego, skodyfikowanego prawa kanonicznego. W stosowaniu dawnych kanonów w życiu kościelnym prawosławie napotyka na szereg problemów. Wynikają one głównie z rozbieżności w ocenie aktualności i mocy prawnej wielu spośród dawnych kanonów. Aby rozwiązać tę trudność niektórzy teologowie i kanoniści prawosławni proponują dokonanie rewizji i kodyfikacji kanonów w Kościele prawosławnym. W ostatnim stuleciu zostały też podjęte w prawosławiu pewne próby urzeczywistnienia tego przedsięwzięcia.

Propozycja rewizji i kodyfikacji „świętych kanonów” – jak uwidocznili badania – nie jest jednak w sposób jednolity postrzegana przez teologów i kanonistów prawosławnych. W podejściu do tej kwestii można odnotować dwa przeciwstawne stanowiska: zwolenników i przeciwników. Podczas gdy pierwsi wskazują na pilną potrzebę rewizji i kodyfikacji świętych kanonów w Kościele prawosławnym, drudzy występują przeciwko podejmowaniu tego rodzaju działań. W debacie na ten temat doniosłe znaczenia ma niewątpliwie stosunek obu stron do historycznego wymiaru Kościoła. O ile dowartościowanie przez reprezentantów pierwszej grupy historycznego myślenia o Kościele pozwala im uznać historycznie uwarunkowany i tym samym zróżnicowany charakter kanonów, o tyle brak zrozumienia dla takiego myślenia ze strony drugich prowadzi ich do utożsamienia kanonów z orzeczeniami dogmatycznymi dotyczącymi wiary i przyjęcia postawy charakterystycznej dla „fundamentalizmu kanonicznego”. Wszystko to sprawia, że obie strony debaty zajmują odmienne stanowisko w kwestii oceny znaczenia kodyfikacji dla dzisiejszego prawosławia: jedni widzą w niej drogę do rozwiązania palących problemów w życiu Kościoła prawosławnego, inni zaś zagrożenie dla specyfiki i tożsamości prawosławia.

Patrząc szerzej na powyższe zagadnienie, można dostrzec pewną zależność między prezentowanymi poglądami w badanej kwestii a rozbieżnościami wśród

2003. *Prawosławie*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 197. Natomiast ks. Aleksander Zadornov, rosyjski kanonista, uważa, że kodyfikacja kanonów w Kościele prawosławnym będzie trudna do urzeczywistnienia ze względu na specyfikę prawosławnego prawa kościelnego. Por. Aleksandr Zadornov. „Sovremennyye problemy russkogo cerkovnogo prava” (27.06.2023). <https://bogoslav.ru/article/220951>; Spasaj. 2020. „Nužna li kodifikaciá kanonov v Pravoslavnoj Cerkvi”, 230. Na aspekt praktyczny omawianego przedsięwzięcia wskazuje również Anastasios Christophilopoulos. Uważa, że jednolity dla całego prawosławia kodeks prawa nie sprzeciwia się specyfice czy „duchowi” prawosławia, ale jego opracowanie nie jest możliwe z uwagi na autokefaliczność (niezależność) każdego lokalnego Kościoła prawosławnego. Kościoły te bowiem – według greckiego teologa – przedstawiają dzisiaj pewnego rodzaju „związek Kościołów” zbliżony w swym rozumieniu do protestanckiej idei aliansu lub federacji. Podają za: Ivan Žužek. 1969. „Un codice per le Chiese ortodosse”. *Concilium* 5 (8): 178–179. Por. Przekop. 1977. „Problem wspólnego kodeksu prawa kanonicznego dla Kościołów prawosławnych”, 178.

teologów prawosławnych co do rozumienia Tradycji. Istotnie, jeśli niektórzy autorzy prawosławni odróżniają „Tradycję” od „tradycji”, odnosząc do pierwszego pojęcia podstawowe i niezmiennie prawdy wiary z zakresu objawienia i naszego zbawienia w Chrystusie, a do drugiego – ludzkie tradycje pozostające w luźnym związku z istotnymi treściami wiary chrześcijańskiej⁵⁶, to inni są przeciwni wprowadzaniu tego rodzaju rozróżnienia, podkreślając, że Tradycja i tradycje są integralnymi częściami życia Kościoła i wyrażają całość chrześcijańskiej drogi życia, która wiedzie do zbawienia⁵⁷. Wynika stąd, że dla wypracowania wspólnego stanowiska w sprawie kodyfikacji kanonów bardzo ważne jest wyjaśnienie pojęcia Tradycji, a zwłaszcza określenie w niej miejsca kanonów. Właściwym forum dla wypracowania wspólnego stanowiska zarówno w odniesieniu do Tradycji, jak i w sprawie kodyfikacji kanonów w Kościele prawosławnym – jak odnotowano w toku badań – jest sobór całego prawosławia⁵⁸.

Ostatecznie należy stwierdzić, że opracowanie wspólnego kodeksu prawa kanonicznego w Kościele prawosławnym – mimo odnotowanych trudności na drodze urzeczywistnienia tego wyzwania – jawi się jako bardzo ważne przedsięwzięcie na drodze skutecznego rozwiązania obecnego kryzysu w łonie prawosławia. Należy wyrazić nadzieję, że prowadzona na ten temat debata w prawosławiu przyczyni się do pogłębienia świadomości kanonicznej i właściwego rozwiązania aktualnych problemów prawosławnego prawa kanonicznego, co jest wyjątkowo pożądane także ekumenicznie.

References

Afanasiev Nicholas. 1967. „The Canons of the Church. Changeable or Unchangeable?”. St. Vladimir's Seminary Quarterly 11 (2): 54–68.

⁵⁶ Por. Kallistos Ware. 2002. *Kościół prawosławny*. Białystok: Bractwo Młodzieży Prawosławnej, 219–220.

⁵⁷ Por. George Bebis. 1999. Świąta Tradycja. W *Prawosławie. Światło wiary i źródeł doświadczenia*. Red. Krzysztof Leśniewski, Jadwiga Leśniewska, 17–19. Lublin: Prawosławna Diecezja Lubelsko-Chełmska. Przykładowo: Panagiotis Boumis mówi tylko o „Tradycji kościelnej”, która jest zawarta w dogmatach i kanonach. Pantelejmon Rodopoulos w swoim podręczniku prawa kanonicznego używa tylko pojęcia „Świętej Tradycji”, do której należą również kanony. Podobnie Władimir Talizim przyporządkowuje „Świętej Tradycji” również Kanony apostołskie oraz kanony soborów powszechnych i niektórych synodów lokalnych. Por. Ohme. 1991. „Zur Diskussion um das kanonische Recht in der neueren orthodoxen Theologie”, 249–250.

⁵⁸ Niektórzy teologowie prawosławni (np. Panagiotis Nellas) uważają, że zadanie to powinien podjąć sobór całego Kościoła prawosławnego, ukazując w Tradycji Kościoła elementy trwałe i niezmiennie oraz elementy czasowe i zmienne. Podaję za: Waclaw Hryniewicz. 1976. *Rola Tradycji w interpretacji teologicznej. Analiza współczesnych poglądów dogmatyczno-ekumenicznych*. Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski, 32.

- Agapios (Hieromonk), Nicodemus (Monk). 1957. *The Rudder (Pedalion) of the Metaphorical Ship of the one Holy Catholic and Apostolic Church of the Orthodox Christians the Sacred and Divine canons (...)*. Tłum. Denver Cummings. Chicago: The Orthodox Christian Educational Society.
- Aghiorgoussis Maximos. 1999. Wiara Kościoła. W *Prawosławie. Światło wiary i źródł doświadczania*. Red. Krzysztof Leśniewski, Jadwiga Leśniewska, 25–47. Lublin: Prawosławna Diecezja Lubelsko-Chełmska.
- Aksakov Nikolaj. 1996. „Neskol’ko primečanij k kanonom”. *Cerkovnyj golos* 17: 513–517.
- Alivisatos Hamilcar 1939. Die Kodifizierung der Kanones und ihre Bedeutung. W *Procès-verbaux du Premier Congrès de Théologie Orthodoxe à Athènes, 29 novembre – 6 décembre 1936*. Wyd. Hamilcar Alivisatos, 308–310. Athènes: Pyrsos.
- Archondonis Bartholomew. 1973. „A Common Code for the Orthodox Churches”. *Kanon* 1: 45–53.
- Bebis George. 1999. Święta Tradycja. W *Prawosławie. Światło wiary i źródł doświadczania*. Red. Krzysztof Leśniewski, Jadwiga Leśniewska, 13–24. Lublin: Prawosławna Diecezja Lubelsko-Chełmska.
- Beláková Elena. 2005. *K probleme kanoničeskogo sosnaniâ* (24.05.2023). <http://www.theolcom.ru/uploaded/275-282.pdf>.
- Bumis Panajotis. 2021. *Nepogrešimost’ pravoslaviâ*. Moskwa: Greko-latinskij cabinet Ū.A. Šičalina.
- Cypin Vladislav. 2002. *Kurs cerkovnogo prava*. Klin: Fond „Hristianskaâ žizn”.
- Evdokimov Paul. 2003. *Prawosławie*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.
- Gardaševič Błagota. 1964. „Potrzeba za kodifikacijom i izdavańem jednog nogog kanonskog zbornika pravoslavne crkve”. *Bogoslovlje* 8 (1–2): 1–8.
- Hryniewicz Waclaw. 1976. *Rola Tradycji w interpretacji teologicznej. Analiza współczesnych poglądów dogmatyczno-ekumenicznych*. Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski.
- Kałużny Tadeusz. 2008. *Nowy sobór ogólnoprawosławny. Natura, historia przygotowań, tematyka*. Kraków: Wydawnictwo Księży Sercanów.
- Kałużny Tadeusz. 2018. „*Oikonomia*” kościelna w teorii i praktyce prawosławia. Kraków: Wydawnictwo Księży Sercanów „Dehon”.
- Kapsanis Georgij. 2006. *Pastyrskoe služenie po svâšennym kanonom*. Moskwa: Izdatel’stvo dom „Svâtaâ Gora” (22.06.2023): https://azbyka.ru/otechnik/Georgij_Kapsanis/pastyrskoe-služenie-po-svjashennym-kanonom/.
- Karmiris Joannis. 1970. Abriß der dogmatischen Lehre der Orthodoxen Katholischen Kirche. W *Die Orthodoxe Kirche in griechischer Sicht*, 15–120. Wyd. Panagiotis Bratsiotis. Stuttgart: De Gruyter.
- Klinger Jerzy. 1983. *O istocie prawosławia. Wybór pism*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.
1992. *Kniga pravil svâtyh apostolov, svâtyh soborov vselenskih i pomestnyh, i svâtyh otec*. Moskwa: „Russkij Hronograf”.
- Kostiuczuk Jakub. 2016. „Kwestia niezmienności spuścizny kanonicznej Kościoła w kontekście współczesnych wyzwań”. *Studia Oecumenica* 16: 454–455.

- La I Conférence Panorthodoxe de Rhodes. 1963. „Catalogue des thèmes du pro-synode projeté (1961)”. *Istina* 9 (1): 49–53.
- Le I Congrès de Théologie Orthodoxe. 1939. Programme du Congrès. W *Procès-verbaux du Premier Congrès de Théologie Orthodoxe à Athènes, 29 novembre – 6 décembre 1936*. Wyd. Hamilcar Alivisatos, 24–29. Athènes: Pysros.
- Ławreszuk Marek, Makal Piotr. 2021. „Współczesne prawosławne prawo kościelne – problemy związane z systematyzacją i materiałami źródłowymi w języku polskim”. *Elpis* 23: 127–135.
- Ławreszuk Marek, Makal Piotr. 2022. „Polish view of the contemporary Orthodox Church Law – problems on the way to systematization”. *Studia Oecumenica* 22: 123–135.
- Łoski Włodzimierz. 2007. *Teologia mistyczna Kościoła Wschodniego*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Matrusov Grigorij. 2017. *Kanony: pravila Cerkvi i pravila žizni. Problemy i praktika primeneniá kanonov pervogo tysáčetliá v sovremennoj žizni Pravoslavnoj Cerkvi*. Moskwa: Novospasskij monastyr’.
- Meyendorff John. 1972. „Contemporary Problems of Orthodox Canon Law”. *The Greek Orthodox Theological Review* 17 (1): 41–50.
- Ohme Heinz. 1991. „Zur Diskussion um das kanonische Recht in der neueren orthodoxen Theologie”. *Kerygma und Dogma* 3: 227–256.
- Peşa, Răzvan. *Natura canoanelor și principiile de interpretare a lor în dreptul canonic ortodox al secolelor XIX–XX. Colecția de studii nomocanonice 3*. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2021.
- Petrà Basilio. 2005. *La penitenza nelle Chiese ortodosse* (Appendice: Sui Sacri Canoni dell’Ortodossia e sulla loro autorità). Bologna: Edizioni Dehoniane Bologna, 119–128.
- Phidas Vlasios. 1998. *Droit canon. Une perspective orthodoxe*. Chambésy (Genève): Centre Orthodoxe du Patriarcat Oecuménique.
- Przekop Edmund. 1977. „Problem wspólnego kodeksu prawa kanonicznego dla Kościołów prawosławnych”. *Studia Płockie* 5: 173–183.
- Salachas Dimitrios. 2010. *Diritto canonico ortodosso*. W *Dizionario del sapere storico-religioso del Novocento*. T. 1. Red. Alberto Melloni, 701–711. Bologna: Società editrice il Mulino.
- Salachas Dimitrios. 1991. „Il Codice delle chiese orientali”. *Il Regno – attualità* 36 (2): 49–59.
- Schuppe Florian. 2006. *Die pastorale Herausforderung – Orthodoxes Leben zwischen Akribeia und Oikonomia. Theologische Grundlagen, Praxis und ökumenische Perspektiven*. Würzburg: Augustinus-Verlag bei Echter.
- Sesan Valerian. 1939. *Revision der Kanones und anderer kirchlichen Normen, sowie deren Kodifizierung*. W *Procès-verbaux du Premier Congrès de Théologie Orthodoxe à Athènes, 29 novembre – 6 décembre 1936*. Wyd. Hmilcar Alivisatos, 310–323. Athènes: Pysros.
- Skobej Grigorij. 2002. „Mežpravoslavnoe sotrudničestvo v podgotovke Svátogo i Velikogo Sobora Vostočnoj Pravoslavnoj Cerkvi”. *Cerkov’ i vremâ* 12 (2): 68.
- Sobór Nicejski II. 2005. *Kanony*. W *Dokumenty Soborów Powszechnych*. T. 1. Red. Arkadiusz Baron, Henryk Pietras, 343–381. Kraków: Wydawnictwo WAM.

- Sobór Trullański. 2000. Kanony. W *Kanony Kościoła prawosławnego*. Red. Aleksy Znosko, 65–107. Hajnówka: Wydawnictwo „Bratczyk”.
- Sokolov Nikolaj. 1874. *Iz lekcij po cerkovnomu pravu*. Moskva: Universitetskâ tipografiâ.
- Sorokin Vladimir. 2008. *Mitropolit Nikodim i vsepravoslavnoe edinstvo*. Sankt-Peterburg: Knâz’-Vladimirskij sobor.
- Spasaj Nikolaj. 2020. „Kanony: meždu sakral’nym i dejstvuûšim pravom”. *Praksis 1* (3): 243–260.
- Spasaj Nikolaj. 2020. „Nužna li kodifikaciâ kanonov v Pravoslavnoj Cerkvi”. *Praksis 2* (4): 223–241.
- Spasaj Nikolaj. 2021. „Značenie kodifikacii kanonov v Pravoslavnoj Cerkvi dlâ edinstva v pravoslavnom mire”. *Praksis 1* (6): 84–93.
- Ware Kallistos. 2002. *Kościół prawosławny*. Białystok: Bractwo Młodzieży Prawosławnej.
- Yannaras Christos. 1984. *The Freedom of Morality*. New York: St. Vladimir’s Seminary Press.
- Zadornov Aleksandr. „Sovemennye problemy russkogo cerkovnogo prava” (27.06.2023). <https://bogoslav.ru/article/220951>.
- Znosko Aleksy. 1973. *Prawosławne prawo kościelne*. T. 1. Warszawa: Chrześcijańska Akademia Teologiczna.
- Znosko Aleksy. 1975. *Prawosławne prawo kościelne*. T. 2. Warszawa: Chrześcijańska Akademia Teologiczna.
- Žužek Ivan. 1964. *Kormčaja Kniga. Studies on the Chief Code of Russian Canon Law*. Roma: Pontificium Institutum Orientalium Studiorum.
- Žužek Ivan. 1969. „Un codice per le Chiese ortodosse”. *Concilium* 5 (8): 175–186.